

Жүсіпбаева А.Б., Мукашева А.Б.

**Музыкалық терапияның
тәрбиелік мәні және
оның қызметі**

Мақалада музыкалық терапияның тәрбиелік мәні және оның қызметі қарастырылған. Сонымен қатар, музыкалық терапияның адамның психикалық және эмоционалды жағдайына әсері және адамның іс-әрекетіне музыкалық терапевтік ықпалының негізгі факторлары беріледі. Сондай-ақ музыкалық терапияны тыныштандыру және тәрбие үдерісінде қолдану үшін бірқатар ұсыныстар жасалынады.

Түйін сөздер: музыкалық терапия, музыканың қызметі, музыкалық терапияның тәрбиелік мәні, классикалық музыка.

Zhusipbayeva A.B.,
Mukasheva A.B.

**The role of music therapy in
education and functions**

In the paper is discussed and analyzed the role of music therapy in education. Also gives information about history of music therapy and their influence on emotional and psychological condition of person. Also considered and major factors of musical and therapeutic impact on a psycho emotional condition of the person are presented. In articles gives recommendations for use of music therapy for relaxation of organism and in educational process.

Key words: music therapy, function of music therapy, music therapy in education, classical music.

Жусипбаева А.Б.,
Мукашева А.Б.

**Роль музыкотерапии
в воспитании и его функции**

В данной статье анализируется роль музыкотерапии в воспитании и его функции, также рассматривается его влияние на эмоциональное и психическое состояние человека, представлены основные факторы музыкально-терапевтического воздействия на поведение человека. В статье даются рекомендации по использованию музыкотерапии для расслабления организма и в воспитательном процессе.

Ключевые слова: музыкотерапия, роль музыкотерапии в воспитании, функции музыкотерапии, классическая музыка.

МУЗЫКАЛЫҚ ТЕРАПИЯНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Қазақстан Республикасының Орта білімді дамыту тұжырымдамасында білім беру саласының ең негізгі талабы: кең дүниетанымдық көзқарас, толық құзыреттілік, шығармашылық әрекетке бейім тұлға тәрбиелеу. Тұлға тәрбиесі барысында педагогика және психология саласындағы қолданылатын тиімді әдістердің бірі – музыкалық терапия.

Әлемде музыкасыз ұлт жоқ. Музыка адамзатқа ортақ. Ең әсерлі, сиқырлы сұлу сөз де адам сезіміне музыкадай әсер ете алмайды. Шынында музыканың берер әсерін тілмен, сөзбен айтып жеткізуге болатын болса онда музыканың қажеті болмас еді. Музыканың құдіретін ұлы Абай Құнанбаев «Құлақтан кіріп бойды алар, әнді сүйсең менше сүй» – дегендей, музыканың сезім мүшелерімізге әсер етіп, бүкіл ағзамызға жағымды әсерін әсем ән мен тәтті күй арқылы әдемі суреттеп берген. Ұлы Абай музыканың құдіретін, оның емдік қасиетін сол кезде-ақ көрсете білген.

Біздің халқымыздың музыка өнері және оның адам сезіміне әсері мен қуат күші жайында айтылған тұжырымды ойларымен тартымды пікірлерінің бастауында Әбу насыр әл-Фараби тұрады. Оның музыка жайында жазған трактаттарында саз өнерінің адамды тәрбиелеу мен түзетуге деген мүмкіндіктері айтылған. Әл-Фараби бабамыздың бұл мұрасы педагогикалық жағынан да, психологиялық жағынан да көптеген зерттеулерге негіз болатыны айқын.

Жасынан бейім болған өнерлердің бірі – музыка болғандықтан, әл-Фараби саз өнерінің қыры-сыры туралы көп ізденген. Музыканың адамды көзсіз еліктіретіндігі жөнінде де жанына жағымды әсер ететін тәрбиелік әлеуметі жайлы да көптеген пікірлері бар.

Мысалы: Аристотель, музыка – бос уақытты пайдалану ең ақылды дамыту үшін қажет қылады. Ол тек қосымша пайдалы пән ретінде ғана емес, адамды тәрбиелеу жүйесіне қосылған пәнге айналды. Музыка адамды ізгілікке жетелейді, ол адам жанының адамгершілік қасиетін қалыптастыруға әсерін тигізеді.

В.А. Сухомлинский: «Музыка арқылы тәрбиелеу – бұл музыкантты тәрбиелеу емес, ең алдымен адамды тәрбиелеу» – деген.

«Терапия» – латын тілінен аударғанда емдеу деген ұғымды білдіреді, сонда музыкалық терапия дегеніміз музыкамен

емдеу болып шығады. Қазіргі таңда музыкасыз өмірді елестету әсте мүмкін емес. Үйде, көлікте, сыртта, офисте, жұмыста, барлық жерде музыка бізбен бірге. Адамзат музыканың емдік қасиетін барын тым ертеде-ақ білген. Адам тәнін музыкалық аспап ретінде қарастырсақ жүректің соғуы ең үлкен ырғақ болады. Сонымен қатар адам қорыққанда, уайымдағанда немесе қуанып шаттанғандағы жүректің соғуы нағыз ырғақтық музыкаға айналады. Жаны жоқ дейтін өсімдіктерде жақсы музыкамен тез өсіп, жақсы өнім беретіні белгілі. Музыка жан-жануарларға да әсер ете алатыны бүгінгі күні жаңалық емес. Адамның жан-жүйкесіне, сезімі мен көңіл-күйіне әсер ететін музыканы – қазақтар тәңірдің күбіріне теңеген. Ежелгі гректердің ұлы ойшылдары Демокрит: «Флейтаның сиқырлы сазымен кейбір ауруларды емдеуге болады» десе, Гиппократ музыканы барлық ауруды емдеуге қолданған. Платон, Аристотель және Пифагор музыканың емдік қасиеті барын мойындаса, Гомер жағымсыз эмоциялармен күресуге музыканың көп көмегі барын айтқан.

Музыкалық терапия – ақыл-ой мен эмоциялық әрекетке байланысты ауруларды ғасырлар бойы анықталған емдеудің түрі. Музыканың емдік күші ежелгі түріктерге, египеттіктерге, үндістерге, қытайларға, парсы, гректерге мәлім болған. Әуен арқылы адам психикасына оң әсер етуді музыкалық терапия деп те атайды. Музыкалық терапия сөзін қазақшаға тікелей аударғанда «музыкамен, әуезбен емдеу» деген мағынаны білдіреді. Музыкалық терапия жүздеген жылдар бойы өнер адамдар үшін әуезден, әуеннен ләззат алу көзі болды, ал өнердің көмегімен емдеу салыстырмалы түрде жаңа құбылыс болып табылады.

Музыка адамның денсаулығына, санасына, тәртібіне ықпал етеді. Музыкалық дыбыстар адамның ағзалары мен жасушаларына да үлкен әсер етеді. Музыкалық дыбыстар адам ағзасына, жасушаларына үлкен әсер тигізіп, түрлі дыбыстардан адам ағзасында үлкен энергетикалық алаң пайда болады. Яғни, олар айналадағы кеңістіктегі қозғалыстарды тудырады. Ал біз сол энергияны қабылдаймыз және біздің ағзамызға әсер етеді [1]. Музыка біздің өмірімізге қатты әсер ететіні мәлім. Сондықтан, музыка барлық ғасырларда да ерлер мен әйелдерге, діннің түрлі бағытын ұстанушы адамдар мен ұлттардың, түрлі ұлт өкілдеріне түсінікті тіл болып есептелінеді. Музыка адамның интеллектуалдық деңгейіне, табысына, әлеуметтік жағдайына қарамастан кімге болса да, қатысы бар.

Музыка терапиясы адамның жүйке жүйесінің шаршауы мен қажуын, көңіл-күйін ретке келтіру мақсатында қолданатын психотерапиясының бір әдісі. Балаға музыка арқылы жағымды әсер етудің өзіндік әдіс-тәсілдері бар. Бұл әдісті белгілі бір жүйемен қолдана білу аса маңызды. Ол үшін баланың жас ерекшелігі, дәл сол сәттегі жағдайы, психикалық өзгерістері, оның себептері туралы мәліметпен таныс болу шарт, әйтпесе, кез келген жағдайда музыка терапиясын қолдану өз нәтижесін бере бермейді. Музыка арқылы балаға психологиялық әсер етуде әуенді үш түрлі сипатта қолдану керек:

- тыныштандыратын әуендер;
- жігерлілік тудыратын әуендер;
- босансытуға арналған әуендер.

Психологтардың айтуы бойынша, музыканың керемет күші баланың физикалық және психикалық дамуын нығайтуда, әрі жақсы нәтижелерге жеткізуде өзіндік мәні бар. Ал түрлі музыкалық терапияның әдістерін ойынмен байланыстыра отырып және психотерапевтік техникаларды қолданса әсерлері жоғарылайды [2].

Музыкалық терапияны қолданудың төмендегідей әсері бар:

- Психологиялық қорғаныстан өтуге мүмкіндік береді – тыныштандыру немесе жандандыру, қызықтыру немесе көңіл соқтыру.
- Адамдардың шығармашылық және қарым-қатынас мүмкіндіктерін дамытуға көмектесу.
- Өзін-өзі кемелдендіру негізінде өзін бағалауды жоғарылатады.
- Сезімдерді әсерлетіп шығаруға септігін тигізеді.
- Эмпатикалық мүмкіндіктерді дамытады.
- Адам арасындағы қарым-қатынастардың орнап, дамуына, психология және басқа адамдармен қарым-қатынастарды нығайтуға жәрдемдеседі.
- Әлеуметтік белсенділігін жоғарылатады.
- Жаңа қарым-қатынасты құрып орнатуды жеңілдетеді.
- Агрессиялық мінез-құлықтан арылуға көмектеседі.
- Адамды білімділікке жетелейді, интеллектуалдық тәрбие береді.

Зерттеушілердің айтуынша, музыка тыңдаудың бірнеше қызметі бар. Шындығында, музыка жаңаша білім береді, қажетті көңіл-күйге бөлейді, шығармашылық ісіне шабыт береді, сабасына түсіреді және ісіне шабыт береді, күрестерге рух береді, сабасына түсіреді және жұбатады, көңілін аулайды және тәрбиелейді. Музыка музыканттар мен музыка тыңдаушылар арасында түрлі қатынас орнатып, алуан сезімдерді шығарады [3].

Сондай-ақ музыкалық терапияның элементтерін дамытушы-түзетуші тренингтер кешенімен бірге байланыстыра отырып, оқу-тәрбие процесінде жүйелі түрде ұйымдастырып қолданып отырса жеке тұлғаның интеллектісін дамытуда үлкен жетістікке жетуге болады. Өйткені музыкатерапияның жоғарыда көрсетілген қызметтерінен бөлек, төмендегідей қызметтерді де атқарады.

- психодиагностикалық;
- психопрофилактикалық;
- психокоррекциялық.

Музыкалық терапияның диагностикалық ерекшелігіне тоқталып кетер болсақ, ол адамның психикалық қасиеті мен күйін көптеген әдіс-тәсілдері арқылы сандық сипатта бағалайды және нақты сапалық тұрғыда талдайды. Соның нәтижесінде, адам психологиясының көрінісі туралы дұрыс болжамдық мәлімет беретін ізденіс аумағы болып табылады. Музыка терапияның психопрофилактикалық қызметі – адамның өмірінде кездесетін қиын-қыстау кезеңдердің салдарынан пайда болатын, адам психикасына кері әсерін тигізетін жағымсыз психикалық жағдайларды көптеген әдіс-тәсілдердің көмегімен анықтай отырып, алдын алу болып табылады [4].

Музыка позитивтік сеніммен (сендірумен) қатар жан мен рухтың бірігуіне ықпал етеді. Оқу барысында пайда болатын шаршау мен жағымсыз сезімдерден арылтады, бағыт-бағдарлы іс-әрекеттерді атқаруына ықпал етеді. Зерттеушілердің байқауы бойынша Бах, Вивальди, Темман, Корелли, Гендельдердің баяу пассаждық шығармаларының ырғақтық қасиеттері қантамырының соғысын баяулатады, адамды босаңсытып, оның сана-сезімін үйлесімділік күйге әкеледі. Осылайша адам шаршаудан арылады. Осы жаңа әдістер оқушыларды еркін тәрбиелеу мен тиімді оқытудың қомақты бөлшегі болып табылады. Олар босаңсыту, жинақыландыру және барынша ықыластарын арттыру (музыкаға деген көңілін арттыру). Осындай музыканың ырғақтық мүмкіншіліктерін пайдалану әдістері тіл үйрену, спортшыларды жаттықтыру, қатты аурудан айықтыру барысында қолданады.

Әлемдік өнердің шынайы құндылықтары болып композитор-классиктер дәрежесіне жеткен авторлардың музыкалық шығармалары есептеледі. Нақ классикалық музыканы (ұлттық қана емес, әлемдік мәдениетте құндылығы жоғары) функциялық музыка ретінде қолдануға болады [5].

Музыка, сурет, поэзия да өнердің басқа түрлері сияқты, адамды жігерлендіретін, рухтанды-

ратын және босаңсытатын, ашу-ызаны қайтаратын, қатты қиналу күйінен арылтатын қасиеті бар. Шығармашылық әрекетке қажетті дене, ақыл-ой, сана, жан дүниенің бірігуіне ықпал етеді. Бірлестік пен үндестік принциптерінен сезім де, әрекет те ой-сана да, сөз де шығармашылық та, сұлулық деген ұғым пайда болған. Сұлулық үйлесімділік пен жігерлендіру әсері қабілеттіліктің интеграциялық принциптерін көрсетеді. Адамның күштік интеллектуалдық және эмоционалдық мүмкіншіліктердің дамуына әсер етеді. Өкінішке орай қазіргі заман өнердің көптеген түрлері мәдениеттің, өмір нығайту заңдылықтарынан алшақтап, дөрекі көшірмелер деңгейіне түсіп кетті.

Музыка біздің өмірімізде адамның өзін-өзі тану, өзін-өзі көрсету жөніндегі өмірлік білім. Музыканы түсіну мен түйсіну оны тынысымен, бұлшық еттерімен, қозғалысымен сезіну. Негізгі акцент балаларға классикалық туындылар арқылы интеллектуалдық тәрбие беру. Бұл шығармалар оқушылардың оқу кезінде түрлі кезеңдерде қайталанатын. Классикалық музыканы музыкалық терапия мақсатында қолдана отырып, қазіргі бағыттағы әндерін де қасиетін ұмытпаған жөн, яғни бұл рок, джаз. Пластикалық импровизация балалардың музыкаға деген эмоциялық дамуының жалғасы. Көбінесе, музыкалық терапияны жүргізетін педагог пластикалық импровизациясы үшін музыкалық образы ашық, айқын ашылатын музыкалық шығарманы таңдағаны жөн.

Өнердің кез келген түрі сияқты, музыка – бұл қоғамдық құбылыс, ол идеал мазмұн (шындықты бейнелеу) мен материалдық форманың бірлігі болып табылады. Сондықтан оған әртүрлі жақтарынан келуге, оны әртүрлі деңгейлерге қарастыруға болады.

Оның бірі – физикалық: музыка белгілі бір акустикалық заңдылықтарға бағынатын «дыбыстық материя» ретінде алынады. Екіншісі – биологиялық: музыкалық шығармашылықтың, орындаудың және қабылдаудың материалдық, физикалық механизмі ретінде қарастырылады. Келесі психологиялық деңгейде қарастыру объектісі идеал болып табылады: музыка мазмұнының, шығармашылықтың, орындаудың және қабылдаудың адам психикасының өзіндік заңдылықтарына бағынатын жақтары мен ерекшеліктері. Осы жердің өзінде қоғамдық құбылыс ретінде музыкаға келіс элементтері байқалады. Бұлар музыкада қоғамдық болмысты бейнелейтін және жанайтып қоғамдық сананы жалпы заңдылықтарының білінуіне назар аударылатын

элеуметтік деңгейде жүзеге асады. Ең ақырында өнердің (өнер қоғамдық сананың ерекше формасы) түрі ретінде музыка ерекшелігі интеллектуалдық деңгейде танылады.

Музыканттың психо-моторлы қабілеті – музыкалық шығарманы орындау кезіндегі шығарманы мазмұнын өзінің түсінігімен жеткізу мүмкіндігі. В.М. Теплов «музыкалық дарынды адамның қасиеттерінің арнайы жиынтығы мен үстемділігінің көрсеткіші, оның музыкалылығы және оның әуенге эмоционалдық қағілеттілігі соның негізін қалайды» дейді. Музыкалық жеке адамның реактивті қасиеті болғандықтан баяу дамиды.

Сондай-ақ классикалық музыкамен қатар музыкалық терапия жүргізу барысында музыкалық аспаптарды да қолдану арқылы тәрбие үрдісіне және мінез-құлық, адам дене мүшесіне әсер етуге болады [6].

– Флейта – адамның ми құрылысына (физиологиялық тұрғыда).

– Кларнет – оң жақ ми құрылысына (эмоционалдық, логикадан тыс қабылдау).

– Арфа – жүрек қантамырларының жұмысына көмектеседі, тыныштандырады.

– Скрипка – рухани дамуына септігін тигізеді.

– Ұрмалы аспаптар – күш-қуат береді.

Жоғарыда көрсетілген музыкалық аспаптармен қатар, зерттеушілер музыкалық терапияда симфониялық оркестрді қолдануды ұсынады. Симфониялық оркестрде көптеген аспаптар қолданылғандықтан, олар адамға жан-жақты және жалпылама әсерін тигізеді.

– Гипертония белгілері мен өзге адамдармен қарым-қатынастағы кернеулікті жою үшін – Бах. Скрипкаға арналған «Концерт ре-минор», соль минор, ля минор.

– Эмоциялық кернеулікпен байланысты бас ауруды азайту үшін – Моцарт «Дон Жуан», Лист «Венгерская рапсодия №1», Хачатурян «Сюита Маскарад».

– Көңіл-күйді жақсарту, белсенділікті көтеру үшін – Чайковский «Шестая симфония», 3 бөлім, Бетховен «Увертюра Эдмонд».

– Қорқыныш және өзін-өзіне сенімсіздікті азайту үшін – Шопен «Мазурка», Штраустың «Летушья мышь», «Весенний вальс», Рубинштейннің «Пьеса» (Фортепианоға арналған).

– Ашуланшақтықты, шаршағанды басу үшін – Бах, «Кантата №2», Бетховен «Лунная соната». «Прелюдия и fuga» ре минор (d moll, a moll).

– Жалпы тыныштандыру үшін – Бетховен «Симфония №6», 2 бөлім, Брамс «Колыбельная», «Венгерский танец 1,5,6» Шуберт «Аве Мария».

– Гипертония белгілері мен өзге адамдармен қарым-қатынастағы кернеулікті жою үшін – Бах. Скрипкаға арналған «Концерт ре-минор», соль минор, ля минор.

– Эмоциялық кернеулікпен байланысты бас ауруды азайту үшін – Моцарт «Дон Жуан», Лист «Венгерская рапсодия №1», Хачатурян «Сюита Маскарад» [10].

Музыкалық терапия материалы ретінде әр ұлттың фольклорлық музыкасын қолдануға да болады. Бірақ ұлттық ерекшеліктерге байланысты әр ұлттың студенттеріне түрліше әсер етуі мүмкін. Дегенмен ұлттық музыканы мүлдем қолдануға болмайды деген сөз емес. Музыка – ой – сана мен сезімдердің, толғаныстардың шамшырағы десек те болады. Өйткені қуаныш та, шаттық та, уайым-қайғы да – бәрі музыка мазмұнында табылады. Сондықтан адамның музыкасыз өмір сүріп, өсіп жетілуі мүмкін емес. Ерте кездің өзінде-ақ музыканың және бәрінен бұрын ең әуелі оның негізгі компоненттері – мелодиясы және ритмі адамның көңіл-күйін өзгертеді, оның ішкі күйін қайта құрады. Классикалық Грецияда музыка поэзияның, бидің және музыканың өзінің үштік бірлігі ретінде қабылданады. Музыканың өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі мәні жөніндегі ертедегі грек ойшылдары ерекше айтты. Өйткені қоғамның болашақ мүшесінің адамгершілік, эстетикалық, интеллектуалдық және т.б. сапалары балалық шақта қалыптасады. Сол кезде музыка бұл сапаларды қалыптастырудың қуатты қаруы деп саналды [8].

Музыкалық терапия арттерапияның бір түрі, емдеу немесе түзету мақсатында қолданады. Олар үш формада жүзеге асырылады:

1. Арнайы рецепт бойынша (музыка тыңдау, музыканы қабылдау, музыканы сезіну).

2. Белсенді (музыкалық іс-әрекет, музыкалық аспаптарда ойнау, мелотерапия, хореотерапия);

3. Интегративті (музыкалық изотерапия, музыкалық тустер терапиясы мен арнайы рецепт формаларының бірігуі).

Музыка өнері дүниеге көзқарасты қалыптастырудың ықпалды құралы ретінде, жастардың адамгершілік қасиеттерін, моральдық интеллектуалдық ортасын, оқушылардың тұлғалық сезімдерін байытады [9]. Өз елінің патриоттық мазмұндағы, классикалық бағыттағы музыкалық шығармаларын үйрену жеткіншектерге интеллектуалдық тәрбие берудің құрамдас бір бөлігіне айналды. Музыкалық терапия жүргізу барысында таным және ақыл-ой іс-әрекеттері жетіледі. Оқушылар шығарманы тыңдап отырып, көп

нәрсені біледі. Дегенмен, олар оның жалпы сипатын, жарқын образдарын қабылдайды. Мұның өзінде, егер баланың алдында беріле тыңдау, айыра білу, салыстыру, мәнерлеу құралдарын бөліп қарау міндеттері қойылатын болса, эмоциялық үн қосу өз мәнін жоғалтпайды. Осындай ақыл-ой іс-әрекеттері олардың сезімдер өрісі мен әсерленуін байыта және кеңейтеді, ойлы мән береді яғни осының нәтижесінде интеллектуалдық тәрбие алады.

Қорытындылайтын болсақ, музыкалық терапия – қазіргі кезде музыкалық психологияда және психотерапияда адам ағзасына оң әсер

тудыратын ең тиімді әдістердің бірі болып табылады. Музыкалық терапияның адам психикасына әсері жайлы айтылып жүрген көптеген көңіл аударарлық пікірлер бар. Әлеуметтік сала мамандары үшін музыканы қабылдау олардың өздерін тәрбиелеу және түрлі қажетті нәрселерді орындауға ықпалын тигізеді. Жалпы музыкалық терапияның негізгі мақсаты – уайым, қобалжу, түңілу сынды теріс сезімдерді санадан шығарып жіберіп, оның орнын жағымды эмоцияларды ендіру. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін көркем музыкалық шығармалар қолдану тиімді болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Киселова М.В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе – СПб.: Речь, 2007. –336 с.
- 2 Бапаева Г. Музыкалық терапияның адам психикасына жағымды әсерлері. «Жантану мәселелері». – №4 (20). – 2012.
- 3 Ченемисова Л. Музыка адамның жан арқауы. – «Жантану мәселелері». – №5. – 2013. – 13 б.
- 4 Халабузарь П., Попов В., Добровольская Н. Методика музыкального воспитания. – М.: Музыка, 1990.
- 5 <http://apreleva.com/musictherapy>
- 6 Семенова А. Исцеление словом. – СПб.: ИД «Невский проспект», 1998. – 205 с.
- 7 Мелдебекова У.И. Бастауыш сынып оқушыларына музыка арқылы эстетикалық тәрбие беру: дис. пед. ғыл. канд. – Түркістан, 2008. – 32 б.
- 8 Рысбекова Р.М. – Қазақ халық музыкасы арқылы бастауыш сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беру. – Алматы, 2007. – 30 б.
- 9 Декер Фойгт Г.Г. Введение в музыкотерапию – СПб.: Питер, 2003. – 60 с.
- 10 Мирманов Н.Б. Музыкалық терапия арқылы студенттердің шығармашылық ойлауын дамыту: дис. авт. – 5-6 б.

References

- 1 Kiselova M. V. Art therapy in practical psychology and social work – St. Petersburg «Speech», 2007.-336.
- 2 Bapayeva of G. Positive influence of music therapy for mentality. – «Issues of psychology». №4 (20), 2012
- 3 Chenemisova L. Music as spiritual basis of human . – « Issues of psychology « No. 5, 2013. 13b.
- 4 Halabuzar P., Popov V., Dobrovolsky N. Technique of musical education, M.: – «Music», 1990 of St. «Musical art – an educational tool of children».
- 5 <http://apreleva.com/musictherapy>
- 6 Semenova A. Healing by the word. – SPb.: IDES «Nebsky Prospect», 1998. – 205
- 7 Meldebekova U.I. Giving esthetic education to pupils of primary school . – diss. –Turkistan, 2008. – 32p.
- 8 Rysbekov R. M. Giving patriotic education to pupils of primary school by Kazakh traditional music. – Almaty, 2007 – 30p.
- 9 Dekker Foygt’s G.G. Introduction to music therapy/SPb a.: Piter, 2003 – 60
- 10 Mirmanov N.B. Developing creative thinking of students by music therapy – diss.-5-6p.